

УДК 902:355.48 (477–11) “1/5”

ДВІ БИТВИ ЗА ГРУБЕШІВСЬКУ УЛОГОВИНУ НА СХИЛКУ СТАРОЖИТНОСТІ

Анджей КОКОВСЬКИЙ

Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської
Інститут археології

Висвітлюється давня історія Грубешівської улоговини, яка розташована на кордоні Польщі та України. На основі археологічних відкриттів здійснена спроба інтерпретації історії розвитку окремого регіону у період першої половини I тис. н. е. У різний час на цих землях мешкали племена зарубинців, вандалів, готів, герулів і, зрештою, слов'ян. Всі етноси залишили свій матеріальний слід в історії цього краю. У статті головну увагу зосереджено на етнічному складі котловини протягом усього цього часу та зазначено основні риси його розвитку. Як окреме явище в етнічному розвитку регіону розглядається масломенцька група.

Ключові слова: Грубешівська улоговина, вандалі, герули, готи, масломенцька група.

На превеликий жаль і надалі існує досить розповсюджене переконання, що археологія – це, насамперед, чудова пригода для обраних, окремих шукачів скарбів, яка інколи надає цікаві експонати для музейних вітрин та сенсації для преси. Така ситуація виникає не тільки через відсутність відповідних книжок, недоліків шкільних та освітніх програм або ж загальну суспільну необізнаність про події давньої історії. Цьому також сприяє і специфічна “герметична” мова, якою спілкуються науковці зазначеної галузі, невміння представити та пояснити мету археологічних досліджень для широкого загалу, чим невміло користаються медіа, які висвітлюють розкопки як щось незвичайне та сенсаційне, позбавлене щоденної копіткої праці.

Такий стан речей є досить невеселим. І надалі небагато із потенційних користувачів результатів археологічних досліджень чітко усвідомлює, що визначальна, основна ціль археології – це не колекціонування унікальних та рідкісних знахідок, а історія розвитку людства. Але ця історія є досить важкою для прочитання, оскільки у ній відсутня достатня кількість письмових джерел, до яких ми призвичаєні у процесі вивчення історії середньовіччя та пізнішого часу. Археолог читає у землі, вивчає співвідношення речей, які вона таїть у собі, їхні взаємовпливи одне на одного та, зрештою, і самі знахідки. Це ніби так, якби хтось придумав для того, хто вивчає тисячолітній проміжок подій, своєрідні позначки. Хоча, може краще порівняти їх із абеткою Брайля, яка зчитується за допомогою дотику пальців,

так як голос історії зчитує археолог із крем'яних виробів та уламків давнього посуду.

Хочу донести широкому загалу, що археологія це та ж сама історія, хоча гіпотези та теорії, які вона надає, повинні мати толерантне сприйняття. Дотримуючись цих засад, представляю вам вірогідну історію двох битв, можливо, навіть локальних війн, які відбулися поза знанням та свідомістю світу, який користувався письмом. Ніхто і ніколи не дізнався б про них, якби не лопата археолога. Вони залишилися б таємницею минулого, як й інші

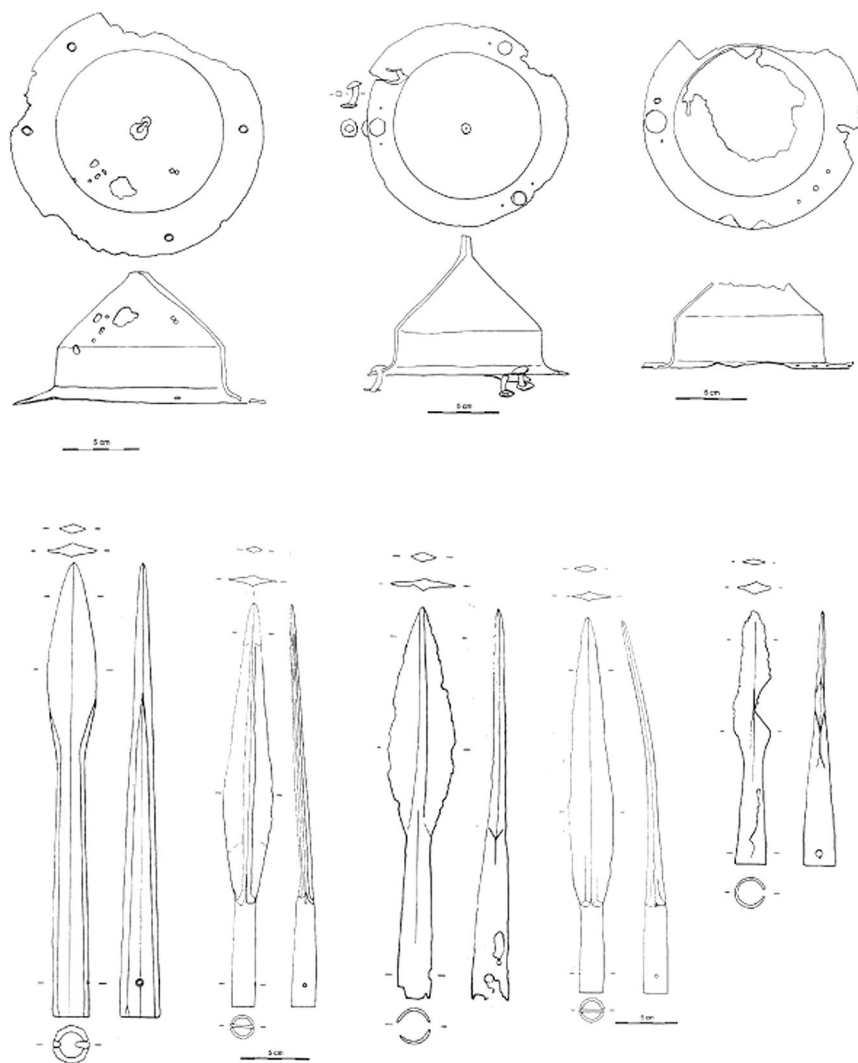

Рис. 1. Бойове спорядження із поховань могильника у Пшеводові.
Fig. 1. Weapon and armor from the burials of complex in Przewodow.

незнані події, прикриті пологом історії від нас. Мова буде йти про дві битви за Грубешівську улоговину, які відбулися приблизно 1800 та 1500 років тому, і які драматично вплинули на перебіг подій у цій частині Європи. Схиліть голову перед драмою, яку ми можемо пізнати через вузьку шпарину у брамі історії.

Маркоманські війни. Рік 166 н. е. – це одна із найважливіших дат в

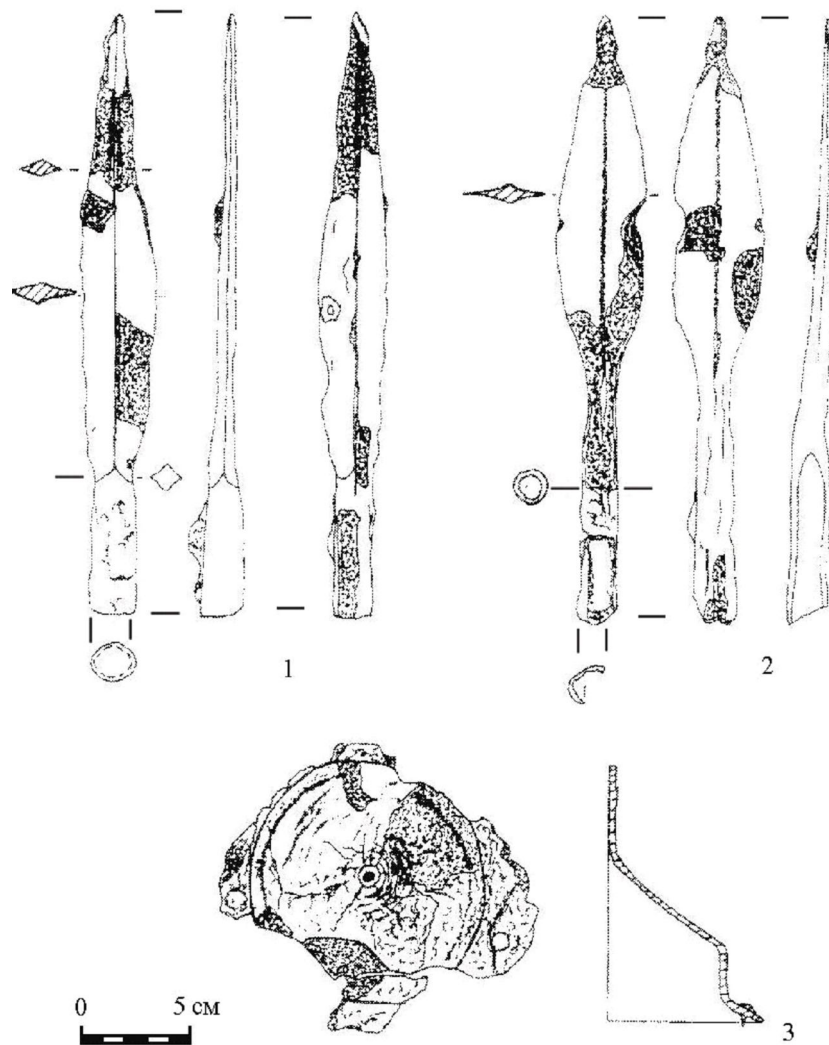

Рис. 2. Бойове спорядження із поховання в Гурі Грабовець.
Fig. 2. Weapon and armor from burial in Gura Grabowiec.

історії давньої Європи. Найправдоподібніше, що вже восени того ж року або найпізніше з початком 167 р. у Паннонії був прорваний кордон (лімес), який відділяв Римську імперію від варварської Європи. Але на цю провінцію напали війська не сусідніх з ними на півночі германських племен маркоманів чи квадів, а племена лангобардів та обів, які також були германцями та мешкали далеко у глибині їхніх територій, на Лабі. Їхня шеститисячна армія, крім того, спиралася ще на сили, надіслані іншими германськими племенами, які не названі у римських переказах. Напад, однак, не вдався, а римська армія рішучим маневром вибила нападників. Та це був лише початок кривавих подій, які наступили згодом. Період воєн, які тривали чотирнадцять років, отримав назву “маркоманських воєн”, а однойменні племена відігравали ключову роль у їхній історії¹.

Варто зазначити, що нелегке майбутнє у цій частині світу чітко передбачив цезар Марк Аврелій, мобілізувавши всі сили, підданої децимації власне через таємничу “східну” епідемію, армії. Катастрофічно пусту скарбницю намагалися наповнити шляхом продажу на аукціонах навіть коштовностей цезаря. Отримані таким чином кошти були призначені, між іншим, і на фортифікацію перевалів в Альпах. Це є свідченням того, наскільки глибокого проникнення очікували римляни від цих варварів.

Хаотична спроба нової експансії германців на терени Риму була здійснена у 168 р. Джерела свідчать, що головними учасниками цього разу були власне маркомани, але їх також підтримували і вандалі-віктофали, батьківщину яких потрібно шукати на польських землях – у тих місцевостях, де археологи виявили пам’ятки т. зв. пшеворської культури. Після цих подій стало цілком очевидним і те, що навіть серед германців немає повного взаєморозуміння щодо методів, цілей та стратегії ведення цієї війни. Як результат, читаючи біографію Марка Аврелія, ми знаходимо згадку, що після подій 168 р. проримське угруповання, яке існувало серед маркоманів та квадів, занадто швидко використало загрозливий факт концентрації римських військ під Аквелією та хаотичний відступ нападників, і тим самим втратило шанс театральньо продемонструвати жест лояльності. Таким чином, було лише показово покарано на смерть організаторів вторгнення.

Але неспокій на кордонах тривав і надалі, окрім того, він ще й поширювався вздовж них. Це означало, що ще більше варварських племен, окрім германців, випробовувало своє щастя у нападах на окремі провінції ослабленої імперії.

У цей час цезар, який обрав своєю резиденцією місто Сірміум (*Sirmium*), готувався до великого наступу проти північних варварів. Проте його намір був випереджений через несподіваний, у цей раз добре підготовлений, наступ маркоманів та квадів. Під час нього вони завдали поразки трьом головним легіонам, знищивши приблизно 20 тис. римських воїнів. Переходячи Юліанські Альпи, взяли в облогу, щоправда невдало,

Аквілію, якої вони все ж таки не змогли, але попри неї знищили менш укріплене місто Опітергіум (*Opitergium*), про що свідчать письмові згадки. В імперії запанував неспокій на межі з панікою.

Залишилось нез'ясованим чи була змова серед варварів, чи це була випадковість, але приблизно у цей самий час лімес перетнули й інші варварські племена, і не тільки германські. Сарматські племена язигів

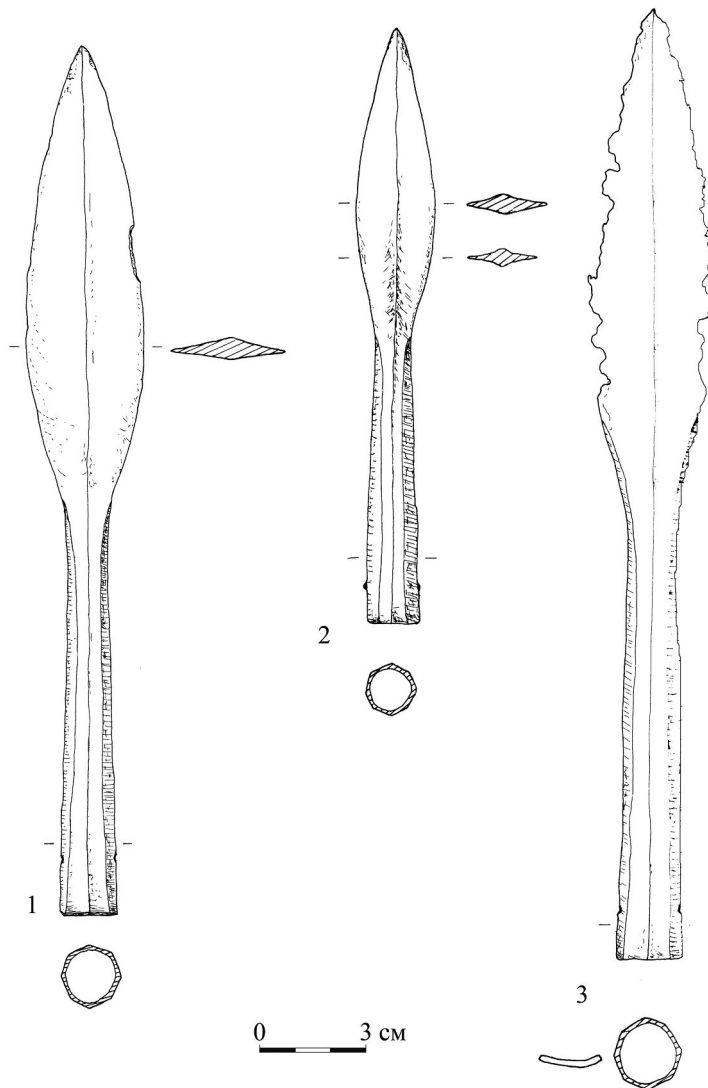

Рис. 3. Наконечники списів із поховання у Вербковіце-Которуві.
Fig. 3. Spear pits from burial in Werbkowice-Kotorow.

атакували Дакію, дакійські племена костобоків несподіваним рейдом дійшли аж до Греції, безжалісно сплюндровавши по дорозі Мезію, а надрейнські

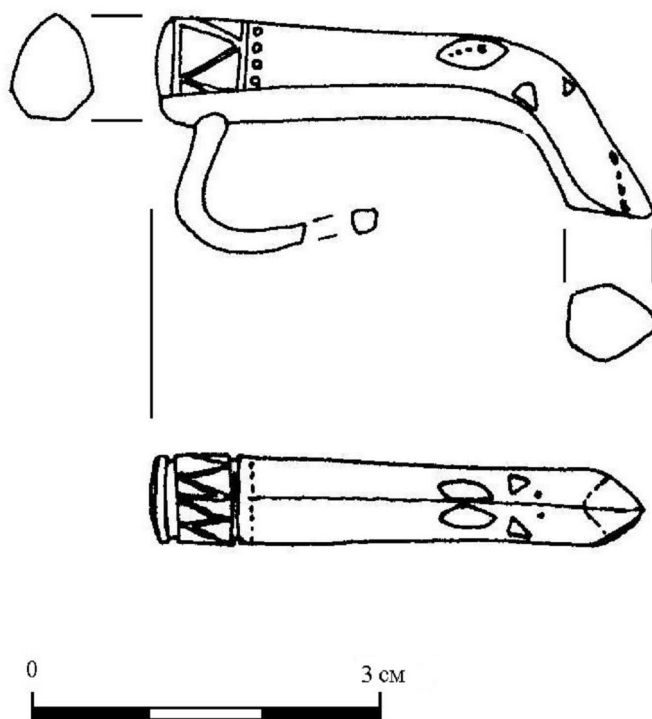

Рис. 4. Дзьобоподібне окуття завершення ремня поясу з Гусинного.

Fig. 4. Beak-like forge of belt from Husynne.

хатти, “споконвічні” вороги римлян, спробували щастя під час навали на провінцію Велика Германія (*Germania Superior*).

Провінції палали, а лавини втікачів поспішно збирали свій пожиток та ховали у надійних місцях найцінніші предмети, у тому числі й заощадження у вигляді скарбів монет. В основному вони не були використані, що свідчить про трагедію цих людей, яким не судилося повернутися до залишених домівок. На сьогоднішній час їх найчастіше виявляють випадкові відкривачі та значно рідше археологи. Тому безцінний сенс цих знахідок в історичному контексті щораз частіше оминає науку, а самі вони розчиняються у приватних колекціях старожитностей.

Для римських полководців у цей час стає зрозумілим, що у зв’язку із поширенням нападів з тактичної точки зору бойові дії варто сконцентрувати в одному місці. Цей вибір впав на Панонію, а її оборону доручено

Помпеліанусові (*Pompeianus*) (зятю цезаря), який згодом став цезарем Пертінаксом. Задля цієї мети збирається підкріплення із західних провінцій. Завдяки цьому маневру вдалося заманити у пастку маркоманів, які форсували

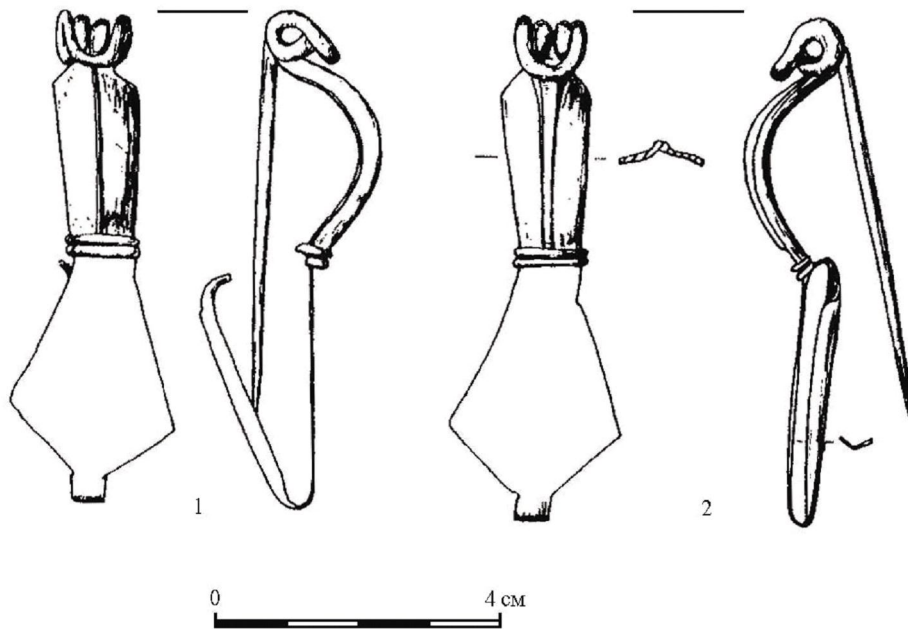

Рис. 5. Фібули з Грудека над Бугом, поховання 119.
Fig. 5. Broaches from Gr?dek nad Bugiem, grave 119.

Дунай із італійськими трофеями, та знищити їх. Окрім того, дипломатичними заходами вдалося розбити міцний, на перший погляд, союз варварів та наприкінці 171 р. підписати мир із квадами. За умовами перемир'я вони мали повернути полонених, а також у рамках рекомпенсації надати римлянам коней та худобу. Натомість їм було заборонено відвідування прикордонних торгових пунктів з метою унеможливлення шпигування на користь маркоманів та язигів.

Незважаючи на цей успіх, Марк Аврелій вирішив піти ще далі і завдати нищівного удару маркоманам. У 172 р. римська армія завдяки понтонному мосту форсувала Дунай. На цей раз війна тривала із перемінним успіхом на території варварів, хоча остаточно перемога була на боці римлян. У ході військових дій було спалено багато германських селищ, а тисячі невільників було заковано у кайдани. Без жалю вирізували тих, хто опирався, захоплювалися великі стада худоби та запаси збіжжя. Це все задокументовано завдяки “коміксу” із цієї епохи – сцени, вирізьблені на колоні Марка Аврелія в Римі, яка стоїть і до сьогодні. Радість триумфу, однак,

затъмарила зрада квадів, які впустили на свою територію недобиті рештки маркоманів. Цезар зреагував на це, жорстоко караючи своїх недавніх союзників за віроломство та уклав із ними новий мирний договір на своїх умовах, який був значно суворіший за попередній.

Після цієї каральної експедиції Маркові Аврелію та його спадкоємцям, зокрема, синові Коммоду, було присвоєно титул “*Germanicus*”.

Проте у наступному році сутички розгорілися із новою силою. Цього разу у них взяли участь останні потомки кельтів – котіни. Вони несподівано виявилися союзниками римлян, діючи як класичні партизани в тилу квадів. У нагороду за це вони отримали згоду на переселення із Карпат у глибину римських провінцій і цілу кампанію оберігали римські легіони. Богиня Вікторія і цього разу була на боці римлян. За умовами чергової мирної угоди було проведено демаркаційну лінію шириною приблизно 15 км від кордону (76 стадіїв) та заборонено варварам доступ до римських торгових. Але і це тривало недовго.

Наступна зима з 173 на 174 р. була настільки суворою, що скувала кригою навіть широкий Дунай. На цей раз цю обставину використали кочівники – сармати-язиги, які, залишаючи свої оселі на Тисі, вирішили

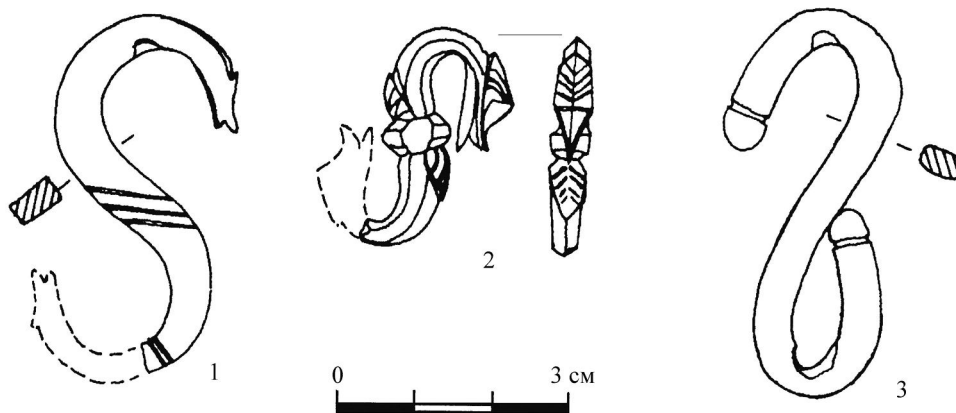

Рис. 6. Пряжки із кільцями у вигляді голів орлів з Грудека над Бугом.

Fig. 6. Buckle with eagle head-like rings from Gr?dek nad Bugiem.

спробувати свого щастя у загарбаних провінціях.

Як свідчать римські джерела, велика битва відбулась на льоду і виграли її римляни. Але кочівники не відступили, зважаючи на те, що у війну знову вступили квади. Унаслідок цього римляни були змушені заключити нову мирну угоду. Згідно з нею було зменшено ширину “буферної” зони до 38 стадіїв, а також визначено окремі ярмаркові дні, під час яких могли торгувати германці.

Але, незважаючи на це, римляни не мали наміру підтримувати мирні стосунки з кочівниками. Марк Аврелій здійснив проти них настільки вдалу кампанію, що нові умови миру вже диктували римляни. З їх ініціативи було знову створено “буферну” зону шириною 76 стадіїв. Але набагато серйознішою та безкомпромісною була вимога про видачу всіх полонених, кількість яких обраховувалася приблизно в 100 тис. чоловік, а також надання переможцям контингенту в 8 тис. озброєних кіннотників. Більшість із них відразу була вислана до Британії, де розповсюджувала страх та подив.

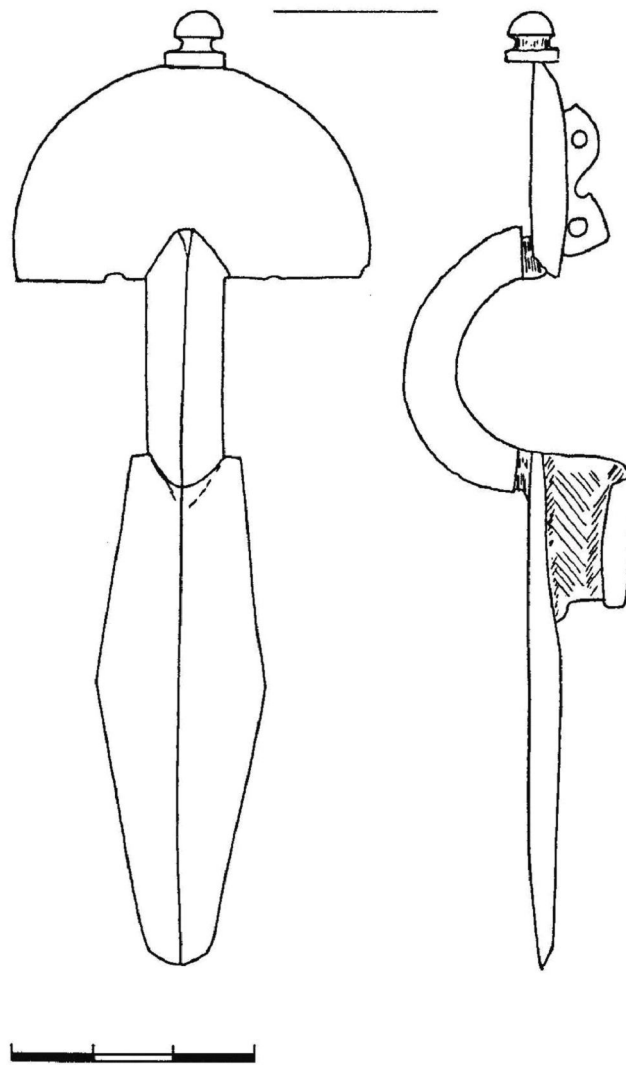

Рис. 7. Знахідки із пам’яток герулів у Грубешівській улоговині.
Fig. 7. Finds from Herulians sites in Hrubieszow hollow.

Після цього грандіозного успіху Марк Аврелій отримав новий титул до колекції – “*Sarmaticus*”.

Однак плани цезаря були набагато амбітнішими, ніж колекціонування титулів. Він мав створенням двох нових провінцій, для яких вже було підібрано навіть назви “*Sarmacia*” і “*Marcomania*”. Якби ці плани

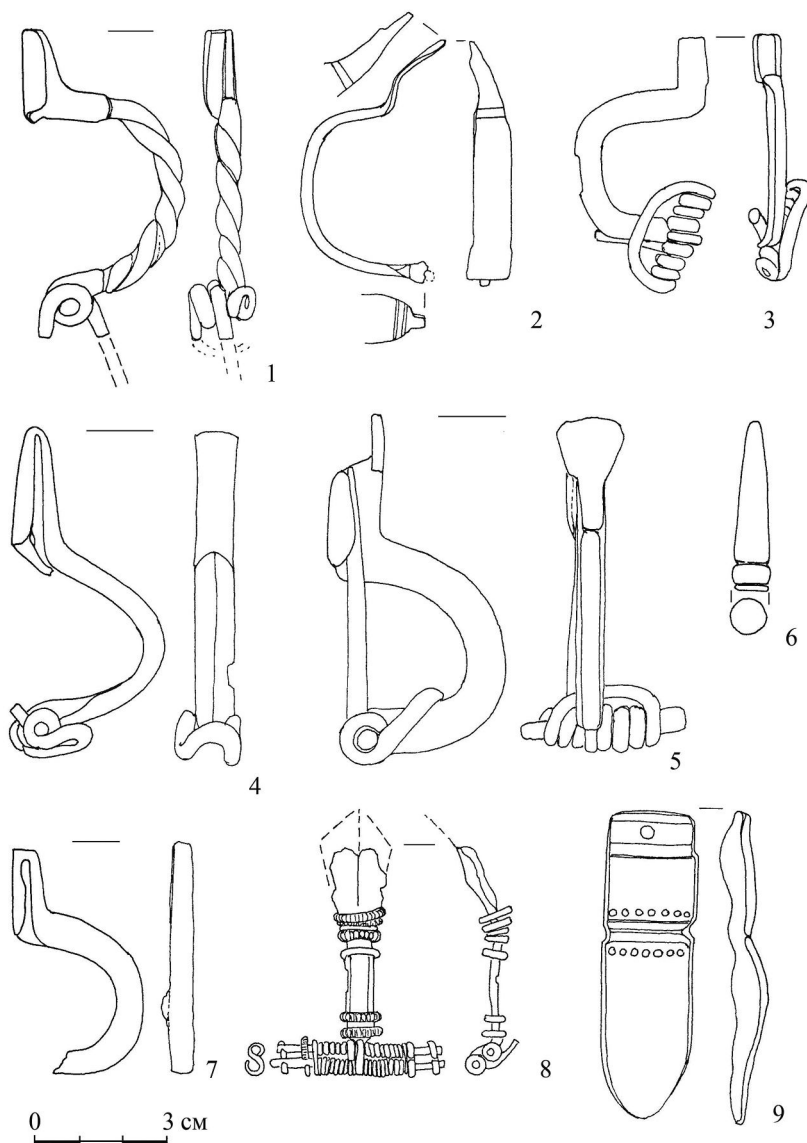

Рис. 8. Знахідки із пам'яток герулів біля Улюва.

Fig. 8. Finds from Herulians sites near Ulow.

здійснилися, то кордони імперії наблизилися б до Карпат, а може навіть і проживаюче за ними населення пшеворської культури (вандали-луги) було б тоді найближчим сусідом імперії.

Поверхневий спокій тепер тривав “аж” до 177 р., аж поки знову не вибухнула війна з германцями та сарматами, які були настільки активні, що влітку 178 р. цезар зорганізував новий військовий похід спільно із своїм

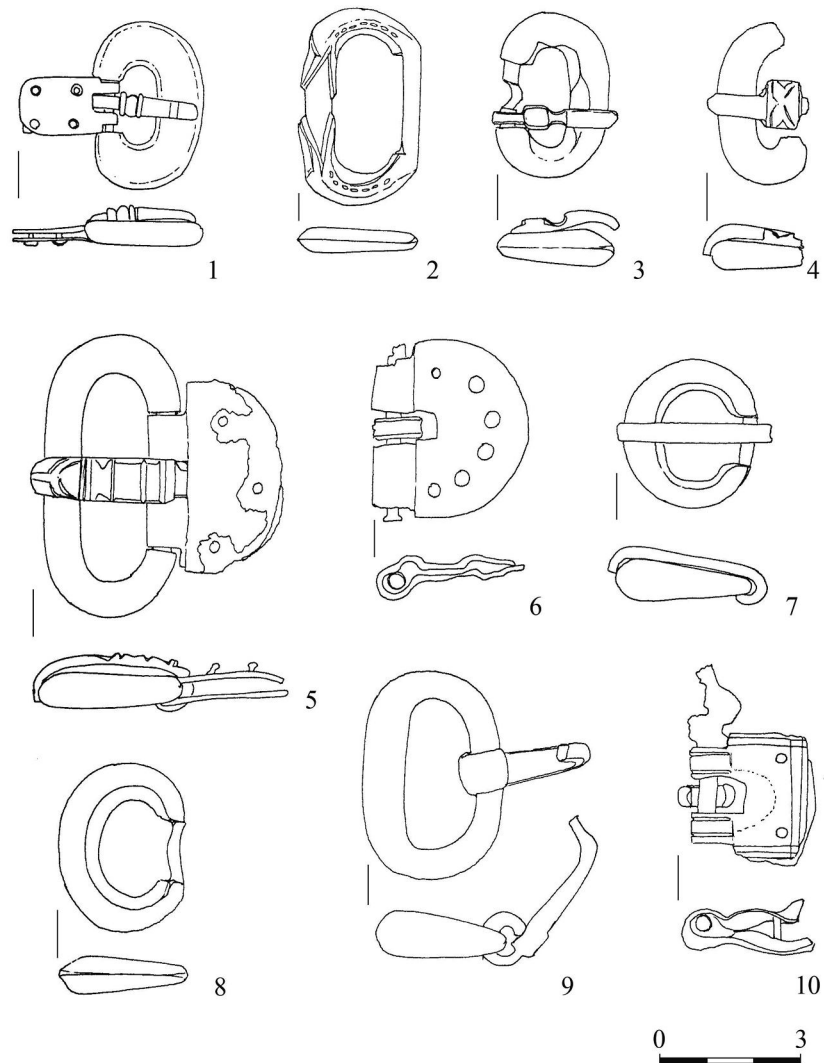

Рис. 9. Пряжки у стилі “Съсдал (Sosdala) – Качин – Унтернзібенбрун (Unternsiebenbrunn)”.

Fig. 9. Buckles of “Sosdala – Kaczyn – Unternsiebenbrunn” style.

сином Коммодом, якого проголошено співцезарем. Ця друга експедиція (*Expeditio Germanica Secunda*) проти маркоманів, квадів, бурів та язигів безперервно тривала до початку 180 р. У вдало зорганізованих таборах на ворожих теренах, землях сучасної Моравії та південно-західної Словаччини, зимувало до 40 тис. римських легіонерів. На землях квадів також будувалися фортифікаційні укріплення. Табір, закладений на схід від верхів'їв Вагу в Тренчіні (*Trenčín*), був найбільш просунутим у варварські території осередком тривалого постою римлян. Звідти найближче було до сучасних польських земель.

Все це вказувало на те, що римляни беззастережно починають контролювати хід подій.

Але трапилося нещастя, яке знищило надію на успішне розв'язання воєн, що тривали 14 років. У день 17 березня 180 р., найправдоподібніше у Віндобоні (*Vindobona*), сучасний Відень, раптово помер Марк Аврелій. Його наступник Коммод, якому ледь виповнилося дев'ятнадцять років, не мав терпіння батька і дуже поспішав до столиці. Грецький історик Діон Касій звинуватив його навіть в участі у вбивстві словами: "...знаю добре, що цезар помер не через хворобу, а через лікарів, які намагалися сподобатися Коммодові...". Сам Коммод уже наприкінці літа 180 р. заключив мир з маркоманами і квадами та поспішно відбув до столиці.

У колі сумнівів. Цей другий вступ, який охоплює заледве кілька загальних рис драми тих років, водночас вказує на густу пелену, яка не дає змоги історикам поглянути на інші події, які відбувалися поза рамками Маркоманських війн. Хоча на сьогоднішній час ми знаємо, як багато важили ці воєн для політичної, економічної та етнічної ситуації за Карпатами, про що ми можемо судити у зв'язку із відсутністю писемних джерел лише за допомогою археології під час розкопок. З цими обставинами пов'язані дві найважливіші події. Перша, це відхід із земель, де була поширена пшеворська культура, ототожнювана з вандалами, декількох племен, що згодом з'явилися у верхів'ях Тиси та на Середньому Дунаї². Друга – початок великого переселення готських племен, які покинули Балтійське Помор'я у нижній течії Вісли та північну Великопольщу, розпочавши підкорення Східної Європи³. Ключове значення для цих подій мала Грубешівська улоговина, через котру мали пройти одні й другі. Тому "бій" за неї був неминучим. Проте, поки дійшло до заняття готами котловини, у ній мали місце дивні події, які досить важко висвітлити за допомогою археологічних методів⁴.

Найменш висвітлений період історії Грубешівської улоговини припадає на перші два століття н. е. Розпочинається він від моменту відходу з її північної частини племен зарубинецької культури, яка у своїй основі є латенською за традицією, відомої тут із невеликої кількості поховальних пам'яток, перш за все поблизу Гусинне Кольонія (*Husynne Kolonia*)⁵, і аж до середини римського часу, тобто до останньої чверті II ст. н. е. У цей час

важко чітко вказати на носіїв тієї чи іншої археологічної культури, які б заселили котловину після зарубинців, що відійшли у невідомому напрямку. Звичайно, це можна було обумовити причиною, яка полягає у недостатньому вивченні території в археологічному ракурсі. Проте надзвичайно велика активність археологів на цих землях протягом останніх двадцяти п'яти років виключає таку ймовірність, а тим більше можливість їх не розпізнати серед загалу. Важко собі уявити, щоб простір над Західним Бугом протягом двохсот років – від моменту відходу бастарнів і до моменту появи тут готів – був цілковито незаселений. Дивним було б, коли поселенці, що мешкали на північ від улоговини, не були зацікавлені у загосподарюванні такого ж автентичного “раю на землі”. Але маємо, якби ми не досліджували, лише кілька виявлених решток поселень, переважно на території сучасного Хелмського повіту, які можна сміливо датувати пізньоримським часом (переважно, це II ст.). Мова йде, насамперед, про поселення, які були досліджені поблизу Мацошина Дужого (*Macoszyn Duży*), а також рештки поселення із пізньоримського часу, виявленого поруч із руїнами вежі у Хелмі-Белавіні (*Chelm Bielawin*)⁶. Аналогій до них не виявлено до цього часу у межиріччі Гучви та Західного Бугу. Але є ще одна проблема, яка унеможлиблює або, щонайменш, значно ускладнює визначення культурної приналежності мешканців згаданих поселень. Ця причина полягає у відсутності поховальних пам'яток часу від I ст. і до першої половини II ст. Це не дає можливості дослідникам старожитностей цієї частини Європи дати відповідь на основне питання – чи вони були залишені вихідцями з Полісся, носіями зарубинецької культури, чи навпаки, належали новим поселенцям, яких відносять уже до згаданої вандальської спільноти пшеворської культури, яка з'явилася на цих землях після короткого перебування зарубинців, і германська колонізація яких тривала, ймовірно, два століття. Ці події можна пов'язати із племенем бастарнів, яких археологи ототожнюють із чернічинською культурою.

Однак, проблема культурної інтерпретації заселення стосується не тільки регіону, який є предметом нашого розгляду – Грубешівської улоговини, але і значно ширшого, який сягає на західі до р. Вепж, на півночі – до кордону Підляшшя, а також земель, розташованих на схід від Західного Бугу. На цьому просторі також відсутні поховання, які можна було б датувати пізньоримським часом, а матеріал із поселень важко науково інтерпретувати, як і матеріал із східної Люблінщини. Проте існують цікаві спроби виокремлення його в самостійні групи, наприклад, так як “тип Линів” або ж “зубрицьку групу пам'яток”⁷. Але і вони у подальшому не вказують ні на їх генезу, ані не встановлюють діапазону зв'язків цих матеріалів із пшеворською культурою або ж зарубинецькою. Не віднайдено також схожих із нею матеріалів на території між басейнами Гучви та Західного Бугу. Існують також свідчення, які вказують на тривале заселення регіону, який нас

цікавить. Із поверхневих розвідок, що проводяться за програмою AZP (Археологічне Дослідження Польщі), походить дуже велика кількість фрагментів керамічного посуду із характерними, чорними лощеними поверхнями, аналогічними до тих, які продукували носії пшеворської культури. Проте можливість їхнього датування є досить обмеженою. Найважливішими з цієї точки зору є характерні застібки для одягу, які виготовлені із сплавів міді. У відповідності до техніки оздоблення кружальцями, вибитих штемпелем, вони називаються фібулами із орнаментом у вигляді очок. Вони є характерними для періоду першої половини II ст., хоча, водночас, мають і досить широкий час використання. Говорячи інакше, були досить популярним елементом одягу цієї епохи⁸. Для нас же вагомим є порівняння періоду та поширення цієї оздобы на землях південно-східної Польщі, які здійснила останнім часом Б. Незабітовска⁹. Їхнє скупчення у північній частині Грубешівської улоговини, на Городельській Гряді, а також на північно-західному пограниччі котловини можна сприйняти як ознаку існування активної, щільної системи заселення у II ст.

Історичні процеси, які є предметом нашого зацікавлення, відбувалися в останній чверті II і на початку III ст., тобто в середньому періоді римського часу. Хронологічні рамки цього періоду визначаються наступним чином. З однієї сторони – це описані вище Маркоманські війни на розлогому, північному прикордонні Римської імперії, з іншого боку – це переселення готських племен, які визначаються археологічним терміном вельбарська культура¹⁰. Обидві ці події стали причиною руху значних мас населення у середній Європі, спричиняючи перемішування різних племен, які вимушені були залишати заселені та облаштовані з покоління в покоління землі. Цей процес знайшов своє відображення і на землях, які нас цікавлять у руслі цієї статті. Він був настільки сильним, що надає нам право вести мову про подію, яка мала місце, як перша “битва за Грубешівську улоговину”.

Вандали входять в улоговину. Все вказує на те, що найперше вона була зайнята хвилею пшеворських племен, які відходили з просторів західної Люблінщини та Мазовша. Вони залишили по собі специфічні сліди у вигляді одиничних поховань вандальських воїнів. Всі вони без винятку є тілопальними, а перепалені рештки хоронилися у глиняних урнах, або ж, що є досить розповсюдженим явищем, у емностях із органічного матеріалу, таких як полотняні та шкіряні мішечки або ж дерев’яні пристосування. Для підтвердження цієї тези можна згадати такі об’єкти як Жджанне (*Zdżanne*)¹¹, яке розташоване найближче зі сходу до долини Вепжа, практично на його правобережжі – там рештки воїна знайдено в урні, прикритій у поховальній ямі залізним умбоном щита; наступна – це Обровець (*Obrowiec*)¹², де виявлений умбон щита з довгим, тупим завершенням та наконечник списа, від якого походить ціла типологічна група “типу Обровець”¹³, хоча відсутня інформація про наявність самої урни; Гура Грабовець (*Gora Grabowiec*)¹⁴, тут

збереглися два наконечники списів, умбон щита і немає інформації чи була там глиняна урна (рис. 2); Вроновице-Папшица (*Wronowice-Paprzyca*)¹⁵, де у знищеній піщаним кар'єром поховальній ямі, до якої, ймовірно, було зсипано рештки померлого, виявлено унікальну шпору із заліза; Вербковице-Которув¹⁶ (*Werbkowice-Kotorow*) (рис. 3), звідки походять віднайдені при невідомих обставинах два наконечники списів, і, зрештою, найчастіше згадуваний поховальний комплекс такого типу з Сваричова (*Swaruczow*), де тілопальні рештки були поховані без урни, а озброєння воїна складало металеве окуття щита у вигляді умбона та руків'я щита, наконечники двох списів та римський меч¹⁷.

Окреме місце у переліку пам'яток займає одне з найвідоміших вандальських поховань цього періоду, випадково відкрите у Подльодові (*Podladow*) (Томашівського пов.)¹⁸. Воїн був похований за обрядом трупоспалення, але без глиняної урни. Поруч з його рештками знаходились два наконечники списів, один парадний наконечник списа, багато інкрустований сріблом у вигляді тамгоподібного орнаменту, а також нижнє бронзове окуття древка цього списа; пара парадних залізних шпор, вкритих поверх бронзою; умбон щита, який попередньо був обкований мідною бляхою, та римський меч, оздоблений мідною інкрустацією із зображенням Марса та Вікторії. Це поховання свідчить про те, що у Подльодові поховано представника військової племінної знаті вандалів – вождя, який, ймовірно, керував, військовими дружинами, витісненими готами на край Грубешівської улоговини.

Неподалік від цього місця у Пшеводові (*Przewodow*)¹⁹ виявлено іншу, унікальну у цьому контексті, пам'ятку у вигляді невеликого цвинтаря вандальських воїнів, який початково налічував 6-10 поховань, з яких збереглося лише одинадцять елементів військової амуніції (рис. 1). Водночас встановлено, що всі ці поховання походять з одного хронологічного періоду. Це дає нам можливість стверджувати, що ці воїни загинули в один і той самий час. А це зі свого боку робить можливим наступне твердження – що у такому разі поблизу цвинтаря повинна була б відбутися одна з найбільших конфронтацій між нападниками та оборонцями.

Усі перелічені вище об'єкти розташовані у межах Грубешівської улоговини; їх можна датувати на злам II та III ст. або ж початком III ст. На ту пору серце Грубешівської улоговини та східної частини Горodelьської Гряди вже захопили готи.

Одиничні поховання вандальських воїнів відомі також і на схід від Західного Бугу. Це пам'ятки поблизу Млинова²⁰ на Волині, Перепильники та Капустинці²¹, Кам'янка Велика²², Петрилів²³ на Поділлі, а також найбільш східна, виняткова за своїм характером пам'ятка такого типу з місцевості Громівка²⁴, що у верхів'ях р. Случ. Згідно із результатами досліджень, рештки трупоспалення знаходились під курганом (можливо, вкопано у вже

існуючий, давніший курган), а поховальне спорядження складалося з різних елементів озброєння, де серед іншого варто виокремити римський меч із зображенням на наверші з одного боку постаті Марса, а з іншого – легіонерського орла. Це був також черговий представник військової еліти вандалів, які відходили на південний схід.

Підсумовуючи наведені вище факти, можна спробувати відтворити події, які мали місце в Грубешівській улоговині наприкінці II ст.

Напередодні готського нападу. До місцевого населення почало надходити щораз більше відомостей та щораз гірших. По-перше, що переважна більшість сусідніх вандальських племен відійшли десь на південь для того, щоб взяти участь у війнах з Римською імперією. Вони залишили свої селища та цвинтарі. По-друге, що на півночі відбувається не стільки дивне, як несподіване переміщення племен, спричинених готами, які і собі вирішили залишити власні домівки на узбережжі Балтики та вирушити у південно-східному напрямку. Згодом готи ввійшли на територію сусідніх з ними від півночі вандальських племен, яких ми подаємо як носіїв пшеворської культури. Серед корінного населення запанував неспокій. Деякі з них почали ховати цінні речі, насамперед, накопичені римські монети, та подалися у пошуках більш безпечних місць. Помандрували вони, очевидно, на південь у район Сокальської Гряди, яка видавалась їм досить віддаленою від небезпечних місць. У зв'язку із цим, там з'явилась велика кількість поселень наприкінці II ст.²⁵

Населення, яке залишилося на місці, за якийсь час зустріло готських “дослідників”-розвідників, що підготовлювали переселення для своїх одноплемінників. У Грубешівській улоговині вони з'явилися на початку останньої чверті II ст. і відразу взялися до активного освоєння нових земель. Насамперед, були засновані нові поселення вздовж гирла Гучви та Західного Бугу, а вже потім у серці котловини²⁶. На сьогоднішній час залишається невідомим, які стосунки у них склалися із місцевим населенням. Чи здійснювало воно опір? Чи лише придивлялось до нових сусідів? Немає змоги також відтворити демографічну ситуацію серед місцевої людності. Чи може вони сприйняли появу прибульців як новий життєвий шанс та надію на стабілізацію? Можливо, більшу загрозу вони вбачали у вандальських войовниках, які пробивалися на схід?

У цей час настає кульмінація. Під натиском з півночі, населення пшеворської культури рятується втечею на схід. Ворог був так близько, що доходило до прямих сутичок. Звідси й окремі поховання воїнів. У цей же час немає жодного такого жіночого поховання, що є одним із найпереконливіших аргументів стосовно тези про здійснення опору готам, які просувалися із півночі. Ці пам'ятки – це поховання полеглих під час відходу вандальських оборонців²⁷. Відсутність поховань у межах Грубешівської улоговини вказує на те, що вона вже була добре заселена новими колоністами, які вмгли

правління імператора Пертінакса²⁸. Скарб із Жулиць (*Żulice*)²⁹ – найпізніша монета часів Марка Аврелія; один з двох скарбів із Пшеводова містить найпізніші монети його наступника – Коммода³⁰; знахідку із Рушцини (*Ruszczyzna*) визначає монета Дідія Юліана³¹. Натомість, скарб з Вількова Кольонії (*Wilkow Kolonia*) – монета Пертінакса³². Отже, битва мала місце після 180 р.

Деякі вандальські втікачі все ж намагалися закріпитися в околицях улоговини, сподіваючись, що воєнне лихоліття швидко та безповоротно мине, і вони далі будуть спокійно жити.

Донедавна не було можливості виокремити рештки поселень, які б можна було пов'язати із вандальськими воїнами. Це промовляло на користь думки про швидке переміщення втікачів. Проте менше року тому у місцевості Сваричув поблизу Тишовця було, зрештою, виявлено поселення з характерною для пшеворської культури напівземлянкою³³. Власне ця знахідка може бути підтвердженням факту спроби тривалого заселення нових територій пшеворцями. Це відкриття є для нас важливим і з огляду, що серед решток житлової споруди виявлено масивний залізний предмет, який міг би слугувати городньою мотикою, оскільки він мав робочу поверхню, наближену до трикутника. Це доводить тезу про те, що поруч із традиційним землеробством існувало і невідоме для нас городництво.

Якоюсь мірою найкраще можна співставити із цією пам'яткою відкриття, здійснені поблизу Таркавиці (*Tarkawica*) над р. Тисьменицею, Любартовського пов. Тут вперше у польській археології римського періоду було виявлено та повністю досліджено індивідуальну садибу землероба того часу³⁴. Нами з'ясовано структуру просторової забудови, яка складалась із великої стовпової наземної споруди, одної напівземлянки, вогнища та господарських ям, одна з яких була спеціально призначена для зберігання збіжжя. Таким чином могла виглядати садиба із Сваричова³⁵. Все вказує на те, що поміж іншим, поселенці із садиби в Таркавиці вимушені були пройти через території, які будуть надалі предметом цього дослідження. Наскільки довго вони затримались поруч із котловиною – ще невідомо. Але і ті роки не були тривалими та спокійними. Вандали повністю програли свою битву за Грубешівську улоговину.

Тепер на 175 років настав період миру, але миру для нових поселенців на теренах поміж Гучвою та Західним Бугом – готів. Вони створили тут особливу культуру, яка ґрунтувалася на обширних контактах, впливах та поділах, які походили із цілої варварської Європи та Римської імперії. Надзвичайне багатство поселенців, які отримали назву “масломенцька група”, а також особливі релігійні обряди під час поховань стали ознакою не тільки для готів, які мешкали тут, але й для археології Грубешівської улоговини³⁶. Приблизно п'ять поколінь проживало тут за довгоочікуваного мирного часу.

Привид гунської загрози. Все раптово змінилося приблизно 375 р., коли на Східну Європу накинута гунські орди³⁷. Вони почали нищити і території, які були зайняті культурами із готськими традиціями. Паніка охопила сусіднє із масломенцькою групою населення черняхівської культури³⁸ (*de facto* – у переважній більшості вони були остроготами) (рис. 6). Найправдоподібніше, у переважаючій своїй масі вони вирушили за утікаючими на захід групами остроготів, або ж пристали до інших племен, які скористались часом великого неспокою для пошуків нової батьківщини. Частина із них могла ввійти у конфедерацію із новими загарбниками, які досить охоче утворювали різного роду союзи. Це було, з якої б точки зору не розглядати, здобуття значних вигод, що виникли внаслідок нової політичної ситуації. Ця паніка повинна була б охопити й інші готські племена, а також неготське населення, котре мешкало у цей час на північ від територій, які були під безпосередньою загрозою вторгнення, оскільки по-іншому неможливо з'ясувати причини зникнення масломенцької групи, що динамічно розвивається у ці часи, а також обезлюднення великих просторів середньої Європи.

Напад войовничих кочівників ще не означав безпосередньої війни за котловину. Однак існують малодостовірні згадки про те, що котрась із двох “каральних” гунських експедицій під проводом вождя Ульдіна у 400-405 або, дещо пізніше, 435-438 рр. пройшла через сучасні польські землі. Це мав бути наслідок вторгнення, здійсненого спільно після досягнення угоди про мир на р. Маргус, двома гунськими вождями, рідними братами на ймення Блед та Аттіла. Вони мали із своєї нової батьківщини в Угорській низовині здійснити похід на схід, щоб привести до порядку залишки готів на землях черняхівської культури, після цього здійснити коло в північному напрямку і досягнувши Помор'я, через землі середніх германців, через Моравську Брону повернулися до вихідного пункту. При цьому, по дорозі вони перемогли бургундів. Чи пройшли вони через простір між Гучвою та Західним Бугом? Не знаємо, хоча логіка здійснення такого походу вказувала б цей шлях. Але це не підтверджується наявними археологічними знахідками.

Що відбувалося у такому разі із населенням масломенцької групи? Донедавна прийнятим було твердження, що хронологічні межі її функціонування завершуються у фазі D₁ римського часу, згідно з прийнятою хронологією за Я. Тейралом. Це відповідає періоду останніх двадцяти п'яти років IV ст. з верхньою межею на початках V ст. У цей же період завершують своє існування і великі могильники з Грубешівської котловини, такі як Масломенч та Грудек над Бугом (Городок Надбужанський), на яких досі не виявлено слідів пізніших поховань. Це нашоє на думку, що значна кількість цього населення відійшла на захід (рис. 5).

Проте життя в Грубешівській котловині не завмерло, а навіть навпаки оживилося. З'явилися нові, маленькі цвинтарі. Тут вимушена була

залишитися або з'явитися ззовні настільки значна кількість населення, яка у змозі була підтримати традиції існування цього комунікаційного вузла, а згодом навіть його розбудувати і налагодити такі контакти, які спричинили появу тут меровінгського озброєння, що продукувалося у великій кількості на Рейні. Рівень цих відносин визначає та окреслює золота пряжка до взуття, віднайдена неподалік від Грудка над Бугом. Взуття мало бути б такого ж рівня, як і парадне взуття найбільш впливових германських вельмож цього часу, поховання яких відомі поблизу Апахіда (*Apahida*) в Румунії, Лебени-Магасмарт (*Lebeny-Magasmart*) в Угорщині, Унтернзібенбрун (*Unternsiebenbrunn*) в Австрії чи Фюрст (*Furst*) у південно-східній Німеччині³⁹.

Друга битва. Чергова драма, чергова “битва” за улоговину мала лише тільки наступити. У визначенні часу, коли вона могла б відбутися, нам допомагають описані нижче знахідки.

Перша – це т. зв. скарб із Замосця, який містить, окрім надзвичайної краси фібул та металевих елементів поясів, також і сілкви (срібні монети) цезаря Костянтина II, карбовані у 350-355 рр. Вважаю, однак, що вони були закопані у землю лише приблизно в середині V ст.⁴⁰

Чергова знахідка – це скарб із Качина на Волині, який Ю. Кухаренко датує початком V ст.⁴¹, а в класифікації Я. Тейрала – на фазу D₂, тобто на т. зв. горизонт знахідок типу Унтернзібенбрун (*Unternsiebenbrunn*).

До цієї ж групи варто також зарахувати і знахідку т. зв. “золотого скарбу”, знайденого поблизу Метеліна (*Metelin*) поруч із Грубешовом. Його віднайдено на території масломенцької групи. До скарбу входили римські монети та медальйони. Датовано його приблизно серединою V ст. на основі соліда цезаря Феодосія II, карбованого в 442/443 рр. Однак автентичність цього скарбу як одного закритого комплексу в останні роки піддається сумніву⁴². Досить високою є вірогідність того, що елементи скарбу – це колекція предметів, яка походить із різних місць регіону, можливо і з околиць Метеліна або ж, принаймні, околиць Грубешова, але не є одним цілим.

До цього ж хронологічного горизонту потрібно також віднести й інші одиничні знахідки з території Грубешівської улоговини, зокрема, багато оздоблених пряжок поясів, виконаних у пануючому на цей час стилі “Сьосдал (*Sosdala*) – Качин – Унтернзібенбрун (*Unternsiebenbrunn*)”, який характеризується наявністю позолоти на срібних речах, нанесення ритованих орнаментів технікою *niello*, що надавало неперевершений ефект чорної декорації на блискучому металі (рис. 9). Використовувалась також поширена у той час техніка побудови орнаменту за допомогою повторюваних мотивів, вибитих делікатним штампом. Ці пояси були оздоблені пряжками, які вирізнялися наявністю дуже масивних кілець, часто оздоблених стилізованими звірячими головами, які інколи покривали золотою фольгою. Знахідки цієї групи доповнюють також язикоподібні або дзьобоподібні

окуття завершення ремня поясів, які відомі і з Грудка над Бугом, Масломенча, Стефанковіц та Усмежа⁴³ (рис. 4).

У контексті згаданих знахідок здавалося б очевидним, що виявлення відповідних до їхньої хронології поховальних пам'яток чи решток поселень є справою часу. Як наслідок, не так давно звернули увагу на першу групу нових, хоча відособлених знахідок, хронологія яких виходить поза фазу D₁ та збігається з датуванням згаданих вище скарбів.

У цій групі є також схожі до описаних вище елементів для поясів масивні застіжки, виготовлені із срібної бляхи⁴⁴. Наступною знахідкою є фрагмент посудини у вигляді рогу для пиття, виготовленого зі скла, що було віднайдене поблизу Тишовець Кольонії (*Tyszowce Kolonia*)⁴⁵. Він виконаний у стилі посуду четвертої групи за класифікацією У. Носмана (*U. Nosmann*) та датований принаймні V ст. Правомірною також є зміна цього датування на першу половину V ст.

Наступні знахідки переконливо засвідчують традицію заселення Грубешівської улоговини у глиб V ст. Підтвердженням цього є масивні металеві застіжки з Грудка над Бугом у вигляді літери "S" зі стилізованою голівкою змія на завершенні. Аналогії до таких знахідок віднайдені на території північно-західних Балкан, де їх датують першою половиною V ст. та ототожнюють з остроготами⁴⁶(рис. 6).

Найбільшу пізнавальну цінність для відповіді на питання, хто мешкав у Грубешівській улоговині і якою була її подальша доля, має знахідка шести підвісок для поясів на піхви мечів⁴⁷, яка за своєю конструкцією належать до "меровінгського" типу. Визначена вона на підставі безпосередніх аналогій до виявленого поховання воїна поблизу Таурапіліса (Литва), час якого визначено приблизно на 500 р.⁴⁸ Цим же часом належало б визначати названі елементи піхов меча, які походять з Грудка над Бугом (рис. 10, 1-4).

Але у цьому контексті існує ще одна окрема група знахідок, яка, можливо, є найважливішою. Мова йде про два довгі мечі типу спата (*spatha*) з широким навершям, віднайдені ще у міжвоєнний період у водах Західного Бугу поблизу Грудка над Бугом. Один з них був опублікований українським археологом-аматором О. Цинкаловським, але поданий у складі ранньосередньовічного озброєння, без опису обставин виявлення та характеристики знахідки⁴⁹. Від того часу ця знахідка випала із поля зору дослідників. Другий, хоча і знаходиться у приватній колекції, але є забезпечений повною документацією⁵⁰. До цієї ж групи, ймовірно, потрібно віднести ще меч, віднайдений у притоці Гучви Сенюсі⁵¹ (рис. 10, 5-8). Дуже схожим до них є меч із черняхівського поховання поблизу с. Раковець на Західному Поділлі⁵². Першопочатково два останні мечі "механічно" було класифіковано як тип IX за М. Біборским, який датовано досить широко – фазами C_{1b}-D римського періоду (230-400 pp.)⁵³, хоча із великими застереженнями щодо правильності цього хронологічного визначення.

Грунтувалось це на тому, що типологія була створена для знахідок із ареалу пшеворської культури і через це не враховувала екземпляри, подібні до віднайдених на теренах масломенцької групи⁵⁴.

У руслі подій М. Біборський схильний класифікувати ці мечі інакше і передусім визначає їхню хронологію щонайменше на фазу D₂⁵⁵. Ми особисто схильні датувати ці мечі значно ширше – у хронологічних межах вищеописаних знахідок оздоб піхов меча, тобто навіть на фазу D₃. Підставою для такої інтерпретації є схожість екземплярів мечів, які цікавлять нас, до знахідок із Нидам-III (*Nydam*, Данія)⁵⁶, котрі датують V ст. або ж його серединою. Це відповідає хронології знахідок наконечників списів типу Веннолюм (*Vennolum*) у Північній Європі⁵⁷. Все це збільшує кількість германських знахідок, які можна було визначити часом від середини V ст. і пізнішим. Цікавим при цьому є інше спостереження, що знову, як це було і у випадку знахідок вандальської пшеворської культури з часу першої “битви” за котловину, всі наймолодші знахідки цього часу відносяться практично до категорії військового спорядження.

На підставі цих знахідок можна лише здогадуватися, що окрім послаблення заселення, у широкому розумінні германського, Грубешівська улоговина аж до появи слов'ян і надалі виконувала роль важливого посередника у зв'язках. На цей раз – між державою готів у Криму⁵⁸ та із землями навколо гирла Вісли, де повстала держава відіварів⁵⁹, пізніше із цікавим поліетнічним утворенням на території північного Мазовша та західних Мазурів у районі Великих озер під назвою група ольштинська⁶⁰. Вона також мала на сьогодні ще слабо вивчений зв'язок з районами над Рейном, які перебували під владою Меровінгів⁶¹. У цей спосіб, а може і цією дорогою, яка, ймовірно, вела *via* Грубешівська улоговина, в околиці Пруща Гданського дійшли застібки “пізньосарматського” типу⁶²; до монументального поховання готського вождя в Пельгжимові (*Pielgrzymowo*) дійшли застібки у стилі Фінтінеле Ріт (*Fintinele Rit*) – Якушовіце (*Jakuszowice*) – Грудек⁶³, а у район поблизу Ольштина – кримські пряжки із кільцями у вигляді голів орлів⁶⁴ (рис. 6).

А тепер – герули. Однак прийшов час чергової проби власних сил, до якої були вимушені вдатися рештки населення, яке мешкало на території масломенцької групи. Друга половина V – перелом V/VI ст. – це період чергових драматичних подій.

Після смерті гунського вождя Аттіли у 453 р. на середньому Дунаї почалося германське повстання, у якому участь приймали і герули, що відходили із Скандинавії⁶⁵. Цей народ, або військовий союз під цим іменем, з'являється на арені історії у другій половині III ст. Вони прославилися вдалим нападом разом із своїми союзниками готами на грецьку колонію Танаїс у гирлі Дону. Згодом вони заснували своє королівство, яке незабаром, правда, утопили в крові недавні союзники. Після багатьох життєвих

перипетій герули знайшли собі притулок над Дунаєм. Немає достатньої кількості відомостей про те, що стало з їхньою спадщиною після тих битв. Знаємо одне, що віднайшли собі місце десь поміж скірами та свебами. Але згодом вони стали досить грізною військовою силою у регіоні. Причиною цього, ймовірно, є та обставина, що до них охоче приєднувалися дрібні групи інших германців. Це стало причиною того, що коли у 476 р. відбулась чергова германська навала на Італію, герули були найчисленнішою силою. Вони настільки були сильними у військовому відношенні, що привели на візиготський королівський трон Одоакра, який від цього часу носив титул *rex herulorum*.

Після цієї події герули відчували себе ще впевненіше у своїх володіннях на Дунаї і виступили тепер проти сусідніх германських племен. Їхні війни з лангобардами, які зайняли місце ругів, з рештками вандальських гасдінгів, з скірами висунули їх на перший план у цій частині Європи. Щоб забезпечити перед цієї потугою кордони остrogотської держави, король Теодорик заключив із герулами перемир'я, яке підтвердив визнанням їх короля Родульфа “сином по мечу (*Waffensohn*)”.

Описана вище дунайська ідилія тривала недовго. За деякий час розпочалася знову війна із лангобардами, приводом до якої стало вбивство дочкою їхнього короля на ім'я Татос посла від герулів при королівському дворі, який до того ж був братом Родульфа. Проте для герулів ця війна завершилась трагічно. У вирішальній битві, яка відбулася приблизно в 505 р., хоча і тут думки науковців розходяться, бо одні вказують аж на 491 р., а інші на 512 р., загинув разом із великою кількістю своїх воїнів король Родульф. Для герулів це була цілковита політична поразка. Частина уцілілих у різні втекла на південь, намагаючись оселитись серед гепідів, частина за цезарською згодою перейшла на територію імперії під владу римлян. Решта, яка відчувала спорідненість із родиною вбитого короля, приймає цілком несподіване рішення – повернення до своєї північної прабатьківщини. За Прокопієм Кесарійським, вони рушили до неї лівим берегом Дунаю, таким чином обходячи Карпати. Потім вони були змушені проходити через землі зайняті вже слов'янами, щоб дійти до “краю над річкою Вісла (Вісла), який був багатий, прекрасний та пустинний”, звідки дорога знову їх повела до Скандинавії. На краю Карпат, однак, їх слід зник. Десятилітні археологічні дослідження вздовж Вісли не дали жодного позитивного результату. Розповідь Прокопія визнано за легенду.

Лише сенсаційне відкриття в Ульові (*Ulow*)⁶⁶ (Томашівський пов., Польща), дозволило знову приступити до розгляду проблеми переселення герулів у скандинавську батьківщину. Найпростіша інтерпретація, складена на основі здійснених там відкриттів, дозволяє стверджувати, що значна їхня група заліковувала свої рани у розтоцьких лісах, залишивши при цьому рештки своїх поселень та поховань (рис. 7, 8). Тут вони набиралися сил для

подальшого переходу, пізнаючи нові краї перед їхньою батьківщиною. Їхня увага повинна була б звернута до Грубешівської улоговини, єдиного місця, яке відзначалося значною густотою заселення у морі покинутих втікачами земель.

Тепер описані вище знахідки з території між Гучвою та Західним Бугом набули зовсім іншого значення та звучання. Вони почали говорити мовою інших фактів. Ці знахідки стали не тільки “простим доказом” того, що частина населення масломенцької групи існували впродовж V ст., а можливо і до його завершення. Відкинуто також нечисленні докори на рахунок того, що ці імпрорти могли потрапити сюди разом із приходом слов’ян. Але слов’яни з’явилися тут найправдоподібніше лише на початку VI ст., але про це буде сказано нижче.

Друга битва за улоговину. Тепер прийшла пора описати другу “битву” за улоговину, яка завершила її давню історію і привела до початку раннього середньовіччя.

Герули старанно приготувалися до атаки на Грубешівську улоговину. Вони володіли неоціненним військовим досвідом, досконалою зброєю, яку здобували, купували, віднаходили під час наддунайських та італійських походів. Із цих походів на захід Європи залишилися їм, між іншим, чудові мечі, обрамлені у характерні піхви. Уява навіть мені образ місця для найбільш драматичних подій в околицях Грудка над Бугом (рис. 10, 5-8). У цій місцевості зафіксовано найбільшу кількість такого специфічного озброєння. Два мечі із вод Західного Бугу можуть бути свідченням переслідування шукаючих схоронення за річкою оборонців улоговини. Водночас це свідчило б про те, що не для всіх це переслідування було щасливим. Цей факт може бути лише пізною частиною містерії перемоги, яка полягає в тому, що деякі переможці із цілим військовим обладунком довірили себе водам Західного Бугу. Цей звичай був широко розповсюджений у Скандинавії на протязі багатьох століть, залишаючи нам великі військові цвинтарі у багнах, які приховують військово спорядження тисяч воїнів⁶⁷. Цю версію підтверджує і знахідка скрученого в обруч меча з Сеньохи (*Sieniocha*). Але це все ж найменш правдоподібне пояснення для цих подій. Однак, з великою часткою правди можемо стверджувати, що ця остання “битва” у давній історії Східної Польщі мала місце на самому початку VI ст. На короткий проміжок часу Грубешівська улоговина змінила господарів.

Рейд переможців в улоговину викликав паніку вздовж всієї їхньої дороги – від Розточчя до Букової. Її очевидним результатом стали два великі скарби залізних знарядь, в основному землеробських, а також допоміжних у землеробстві, які були виявлені випадково в околицях Воліци Бжозовей (*Wolica Brzozowa*) (Замойський пов.)⁶⁸. Власне такі знахідки засвідчують “тотальний” розвиток подій різких суспільних зрушень. Власникам цього

землеробського реманенту не судилося вже більше ніколи повернутися до нього. Вони приєдналися до безневинних жертв, які супроводжують будь-яку війну.

Все вказує на те, що переможці тут довго не перебували. Вони швидко відійшли на північ, знищивши по дорозі союз германських племен, який ми знаємо завдяки Йордану як відівари. Можливо, причинами цього поспішного відходу були тривожні інформації зі сходу. На арену подій виходили слов'яни, які блискавично освоювали ще донедавна готські домени. Разом з ними наступала й інша епоха.

Сліди, які залишилися після початків заселення улоговини слов'янами є нечисленними. Археологічні джерела надають мало інформації з цього часу, оскільки вона надзвичайно важко надається до відповідного датування. Це все дозволяє припустити, що у регіоні присутні невеликі групи нових поселенців⁶⁹. Їхня характеристика, подана нам Прокопієм Кесарійським, що "... мешкають в убогих житлах, розселені далеко один від одного і переважно кожен кількаразово змінює своє місце проживання...", надзвичайно влучно відповідає образу про початки заселення слов'янами Грубешівської улоговини. Окремі житла, виявлені та досліджені в Сверщові (*Świerszczów*)⁷⁰, Зубовіцах (*Zubowice*)⁷¹ і в Гусинному Кольоні⁷² свідчать про існування сітки розкиданих окремих "господарств" з численними напівземлянками з площею приблизно 9 м². Чи перші поселенці ввійшли на цілковито залишені терени населення масломенцької групи та їхніх переможців? Чи може мали ще шанс на контакт з ними? Ці питання залишаються без відповіді.

Прикінцеві зауваження. У руслі вищесказаного найважливішим є те, що останнім часом все більше виявляється знахідок, які заповнюють прогалину поміж раннім періодом переселення народів (фаза D₁) та періодом раннього середньовіччя. Етнічні та історичні інтерпретації їхньої вартості та значення мають здебільшого спекулятивний характер, відповідно вимагають постійної перевірки та нових відкриттів. Однак надають вони переважно чергові аргументи для алохтонічної концепції генезису слов'янського заселення просторів Середньої Європи, як це переконливо довів К. Годловський⁷³. Не може бути вже у нас сумнівів, що розпочалося воно після періоду, який ми звикли називати "період великого переселення народів", але не раніше, ніж у VI ст.⁷⁴

Куди відійшли готи з Грубешівської улоговини і де шукати їх осідку – невідомо. Не знаємо також, чи буде можливим колись відслідкувати їхню подальшу долю. Після мешканців з поселень у Масломенчі, Грудку над Бугом, Грубешів-Подгужа залишилися скарби їхньої культури. Їх вартість є більшою, ніж ціна виробів з дорогоцінних металів, тому що вони є свідченням пульсуючого життя, емоцій, почуттів, трагедій давньої цивілізації. Для оцінювання вартості таких скарбів потрібно однак чогось більшого, ніж сухе визначення ціни жовтого металу. На противагу золоту,

скарби культури не можна переплавити у безформний пиріг. Скарби культури набирають ціни водночас з їхнім пізнанням⁷⁵, що у випадку з готами виглядає як справа вирішена.

¹ Детальна інформація на цю тему: *Bohme H.-W.* Archäologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomanenkriege (166-180 n. Chr.) // *Jahrbuch Romisch-Germanische-Zentralmuseum-Mainz*. 1975. T. 22. P. 153-217; тези наукових конференцій: *Znaczenie wojen markomańskich dla państwa rzymskiego i północnego Barbaricum* / Pod red. J. Wielowiejskiego // *Scripta Archaeologica*. Warszawa, 1982. T. II; *Markomannenkriege Ursachen und Wirkungen* / Pod red. H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner // *Spisy Archeologickeho Ustavu AV ČR Brno*. Brno, 1994. T. 1; а також: *Kokowski A.* Starożytna Polska. Od III w. przed Chrystusem do schyłku starożytności. Warszawa, 2005. Rozd. III.

² Підсумок історії пшеворських племен розміщено у каталозі виставки про вандалів, де є текст: *Kokowski A.* Kultura przeworska – zarys dziejow // *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku* / Red. J. Andrzejowski, A. Kokowski, Chr. Leiber. Lublin-Warszawa, 2004. S. 25-85; *Kokowski A.* Starożytna Polska, op. cit., passim.

³ Детальніше на цю тему: *Kokowski A.* Archeologia Gotow. Goci w Kotlinie Hrubieszowskiej. Lublin, 1999. S. 41-63; *Kokowski A.* Starożytna Polska, op. cit., passim.

⁴ Останні підсумки на цю тему: *Kokowski A.* Dzieje badań okresu rzymskiego w Kotlinie Hrubieszowskiej // *Rzymskie dzieje Kotliny Hrubieszowskiej. (Skarby z Przeszłości)* / Red. A. Kokowski. Lublin, 2001. T. III. S. 19-53, 71-83; *Kokowski A.* Starożytna Polska, op. cit., passim.

⁵ *Banasiewicz E.* Interwencja archeologiczna na zniszczonym cmentarzysku kultury zarubinieckiej w Kol. Husynne // *Sprawozdania z badań terenowych na terenie województwa zamojskiego w roku 1989*. Zamość, 1989. S. 23-28; *EjUSD.* Sprawozdanie z prac ratowniczych na stan. 4 w Kol. Husynne // *Sprawozdania z badań terenowych na terenie województwa zamojskiego w roku 1990*. Zamość, 1990. S. 36-38; *Kokowski A.* Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim. Lublin, 1991. S. 51-55.

⁶ *Mazurek T., Mazurek W.* Wyniki badań wykopaliskowych na stan. 4 w Macoszynie Dużym, gm. Wola Uhruska // *Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim*. 1994. T. III. S. 40-42. Tabl. XXIII; *Gołub S.* Osadnictwo z okresu wpływów rzymskich w rejonie Chełma-Bielawina, stan. 1 (2) // *Kultura przeworska* / Red. J. Gurba, A. Kokowski. 1997. T. III. S. 151-161.

⁷ *Козак Д.* Поселение у села Пасеки-Зубрецькие и некоторые вопросы культурного развития племен Поднестровья на рубеже и в первых веках нашей эры // *ААС*. 1987. Т. 26. S. 175-208.

⁸ *Maćczyńska M.* Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln in Barbaricum // *Zentrum und Peripherie – Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Mitteilungen der Prahistorischen Kommission* / Red. H. Friesinger, A. Stuppner. Wien, 2004. T. 57. S. 211-240.

⁹ *Niezabitowska B.* Nowe znaleziska fibul oczkowatych z terenu Polski południowo-wschodniej // *Europa Barbarica, ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu. Monumenta Studia Gothica* / Red. P. Łuczkiewicz, M. Gładysz-Juścińska, M. Juściński, B. Niezabitowska, S. Sadowski. Lublin, 2005. T. IV. S. 489-495.

¹⁰ *Kokowski A.* Archeologia Gotow. Goci w Kotlinie Hrubieszowskiej. Lublin, 1999; *Ejusa.* Goci między Bałtykiem a Morzem Czarnym // *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku.* S. 225-252.

¹¹ Під такою назвою ця знахідка була впроваджена у науковий оббїг: *Kokowski A.* Lubelszczyzna w młodszyim okresie przedrzymskim... S. 83-85; проте її уточнене місцєрозташування – *Sobczuk E.* Najciekawsze odkrycia archeologiczne z Krasnegostawu i okolic // *Zapiski Krasnostawskie.* Lublin, 1994. Z. 1. S. 14.

¹² *Kokowski A.* Lubelszczyzna w młodszyim okresie przedrzymskim... S. 85-88.

¹³ Остання детальна інформація із цього приводу: *Sadowski S.* Grob wojownika kultury przeworskiej z “Pietrowego Pola” w okolicach Hży. Uwag kilka w kwestii rozprzestrzenienia grotów typu Obrowiec // *Europa Barbarica, ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu...* T. IV. S. 405-414.

¹⁴ *Banasiewicz E.* Zespół zabytków z grobu kultury przeworskiej odkryty w Gorze Grabowiec, woj. zamojskie // *Archeologia Polski Środkowowschodniej.* 1997. T. II. S. 277-279.

¹⁵ *Gajewski L.* Zniszczony grób ciałopalny z późnego okresu wpływów rzymskich we Wronowicach-Paprzycy, woj. zamojskie // *WA.* 1980. T. XLV. S. 248-249.

¹⁶ *Stasiak-Cyran M.* Nowe materiały do poznania kultury przeworskiej na Lubelszczyźnie // *Kultura Przeworska / Red. A. Kokowski.* 1998 (1999). T. IV. S. 163-169.

¹⁷ *Kuśnierz J.* Zespół uzbrojenia z grobu kultury przeworskiej odkrytego w Swaryczowie, gm. Komarow, woj. Zamość // *Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce środkowowschodniej w 1993 roku.* Biała Podlaska, 1994. S. 90-91; *Ejusa.* Grob wojownika kultury przeworskiej ze Swaryczowa gm. Komarow, woj. zamojskie // *Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim.* Zamość, 1994. S. 40-41; *Kokowski A.* Bemerkungen zu Schildbuckeln des Typs Jahn 8 (Ilkj?r Typ 5a-5b) // *Beitrage zu romischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten / Red. C. von Carnap-Bornheim.* Lublin-Marburg, 1994. S. 369-376; *Kokowski A., Kuśnierz J., Urbański A.* Grob wojownika kultury przeworskiej ze Swaryczowa w woj. zamojskim // *Kultura Przeworska / Red. J. Gurba, A. Kokowski.* 1997. T. 3. S. 141-150; *Kokowski A., Kuśnierz J., Urbański A.* Swaryczow, pow. zamojski, woj. lubelskie // *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku.* S. 319.

¹⁸ *Gurba J., Ślusarski Z.* Bogato wyposażony grób z III wieku z Podlodowa w pow. tomaszowsko-lubelskim // *Prz. A.* 1964-1965. T. 17. S. 202-207; *Gurba J., Ślusarski Z.* Sepulture a incineration de Podlodow // *Inventaria Archaeologica Pologne.* 1966. Z. XVII. Tabl. 110; *Stasiak-Cyran M.* Podlodow, Ldkr. Tomaszow Lubelski, Woi. lubelskie // *Die Vandalen, die Konige, die Eliten, die Krieger, die Handwerker / Red. A. Kokowski, Chr. Leiber.* Holzminden, 2003. S. 442-443; *Ejusa.* Podlodow, pow. tomaszowski, woj. lubelskie // *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku.* S. 320. Поруч, ймовірно, знаходилось ще одне поховання, з якого збереглися лише дві шпори: *Banasiewicz E.* Sprawozdanie z prac sondażowych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Podlodowie stan. 2, gm. Łaszczów // *Sprawozdania z badań archeologicznych w województwie zamojskim w 1993 roku.* Zamość, 1994. S. 37-39.

¹⁹ *Śmiszko M.* Kultury wczesnego okresu epoki Cesarstwa Rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. Lwow, 1932. S. 22-24. Tabl. I/16, 18, 20; II/15, III/16, 21; IV/1-4, 26; *Kieferling G.* Zabytki z młodszyim okresie przedrzymskiego oraz z okresu rzymskiego z terenów Podola i Wołynia // *Materiały Archeologiczne.* 2002. T. XXXIII. S. 40-47.

- ²⁰ Козак Д., Прищепя Б. Нова пам'ятка пшеворської культури на Волині // Археологія. 1999. № 4. С. 153-161.
- ²¹ Kokowski A. Problemy badania dziejow kultury przeworskiej // Kultura przeworska / Red. J. Gurba, A. Kokowski. Lublin, 1995. T. I. S. 32, ryc. 2c-d; 36, ryc. 6; Kieferling G. Zabytki z młodszego okresu przedrzymskiego... S. 33-25.
- ²² Śmiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki Cesarstwa Rzymskiego... S. 15-16. Tabl. I, 10, 13, III, 20, 32; IV, 14, 24-25.
- ²³ Ibid. S. 21. Tabl. II, 9, 13a-b.
- ²⁴ Dąbrowska T., Godłowski K. Grob kultury przeworskiej z Hromowki na Ukrainie // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1970. Nr. 246. Prace Archeologiczne. Z. 12. S. 77-102.
- ²⁵ Banasiewicz E. Kultura przeworska na południowo-zachodnim skraju Wyżyny Wołyńskiej (w obecnych granicach Polski) // Kultura przeworska / Red. J. Gurba, A. Kokowski. Lublin, 1997. T. III. S. 117-140.
- ²⁶ Kokowski A. Zagadnienie osadnictwa ludności kultury wielbarskiej na Lubelszczyźnie // Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim / Red. J. Gurba, A. Kokowski. Lublin, 1988. T. I. S. 241-257.
- ²⁷ Kokowski A. Dzieje badań okresu rzymskie w Kotlinie Hrubieszowskiej... S. 27-30.
- ²⁸ Haisig M. Znaleźisko rzymskich denarów ze wsi Zubowice, pow. Tomaszów Lubelski // Sprawozdania PMA. 1950. T. III. S. 93-108.
- ²⁹ Gajewski L. Żulice, gm. Telatyn, woj. Zamość // Wiadomości Numizmatyczne. 1975. R. XIX. S. 170; Mielniczuk B. Skarb rzymskich denarów I-II w. n. e. z Żulic, województwo zamojskie, w Muzeum Okręgowym w Koszalinie // Koszalińskie Zeszyty Muzealne. 1997. T. 21. S. 261-295; Feduszka J., Kokowski A. Żulice, pow. Tomaszów Lubelski, woj. Lubelskie // Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. S. 344; Paszkiewicz B. Skarb z Żulic (1970) bez końca // Europa Barbaria. Monumenta Studia Gothica / Red. P. Łuczkiwicz et alii. Lublin, 2004 (2005). T. IV. S. 369-374.
- ³⁰ Skowronek S. Znaleźisko denarów rzymskich z Przewodowa // Wiadomości Numizmatyczne. 1965. Nr. IX. S. 203-208.
- ³¹ Ślusarski Z. Skarb monet rzymskich z kol. Ruszczyzna, gm. Komarów-Osada, woj. zamojskie // Studia i Materiały Lubelskie. 1982. T. 9. S. 7-38.
- ³² Krasnodębska E. Znaleźisko denarów rzymskich w Wilkowie-Kolonii w pow. Hrubieszowskim // Wiadomości Numizmatyczne. 1971. R. XV. S. 20-30.
- ³³ За цю інформацію щиро вдячний авторові досліджень у Сваричові магістру Сильвесту Садовському з Відділу археології епохи бронзи та раннього заліза Інституту археології Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської. Статтю про підсумки дослідження цієї пам'ятки опубліковано у VII випуску щорічника "Archeologia Polski Środkowowschodniej".
- ³⁴ Про важливість цього відкриття свідчить надання Інтердисциплінарного гранту Проректора із науки та наукової діяльності Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської, який призначено на повне вивчення навколишнього середовища.
- ³⁵ Juściński M. Der ersten "Bauerhof" der Przeworsk-Kultur // Die Vandalen, die Konige, die Eliten, die Krieger, die Handwerker // Red. A. Kokowski, Chr. Leiber. Holzminden, 2003. S. 305-310; Ejud. Tarkawica, Ldkr. Lubartow, Woi. lubelskie, Fdst. 5 // Die Vandalen... S. 485; Ejud. Siedlungen der Przeworsk-Kultur oder – wie die Vandalen gewohnt haben // Vernissage. 2003. Nr. 9. S. 50-53; Ejud. Pierwsza "zagroda" kultury

przeworskiej. Tarkawica, pow. Lubartow, woj. Lubelskie, stan. 5 // Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. S. 86-89; *EjUSD*. Tarkawica, pow. lubartowski, woj. lubelskie, stan. 5 // Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. S. 327.

³⁶ *Kokowski A.* Archeologia Gotow.

³⁷ Детальна інформація про гунів: *Dąbrowski K.* Hunowie europejscy // Hunowie europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie. Kultura Europy wczesnośredniowiecznej / Red. W. Hensel. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975. Z. 4. S. 11-146; *Bona I.* Das Hunnenreich. Stuttgart 1991; *Tyszkiewicz L. A.* Hunowie w Europie. Ich wpływ na Cesarstwo Wschodnie i Zachodnie oraz na ludy barbarzyńskie. Wrocław, 2004; *Kokowski A.* Starożytna Polska. Rozdział V.

³⁸ *Магомедов Б.* Черняховская культура. Проблема этноса // Monumenta Studia Gothica / Red. A. Kokowski. Lublin, 2001. T. I.

³⁹ Рекомендую тут публікації щодо цих, а також інших княжих поховань: Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgrabern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien / Red. A. Wiczorek, P. Perin. Stuttgart, 2001.

⁴⁰ *Kropotkin W.* Skarb srebrnych monet i przedmiotów z IV w. n. e. z Zamościa // Wiadomości Numizmatyczne. 1970. R. XIV. S. 15-18; *Sulimirski T.* Znalezisko z Zamościa i jego tło // Archeologia Polski. 1965. T. XI. S. 118-173; *Kokowski A.* Schätze der Ostgoten. Stuttgart, 1995. S. 99, ryc. 63; 192; *Bursche A.* Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe Numismatic Evidence // Studien zu Fundmünzen der Antike (SFMA). Berlin, 1996. T. 11. S. 160-161.

⁴¹ *Петров В., Калищук А.* Скарб срібних речей з с. Качин, Волинської області // МДАПВ. Київ, 1964. Т. 5. С. 88-94; *Кухаренко Ю.* О качинской находке V в. // Древности эпохи великого переселения народов V-VIII вв. / Под ред. А. Амброза, И. Ердели. Москва. С. 234-244.

⁴² *Bursche A.* Złote medaliony rzymskie w Barbaricum, symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności // Światowit. 1998. Supplement Series A: Antiquity. Vol. II. S. 236-237.

⁴³ *Kokowski A.* La fin de la civilisation de Wielbark et ses conséquences // L'occident romain et l'Europe Centrale à l'époque des grandes migrations. Spisy Archeologickeho Ustavu AV ČR Brno 13 / Red. J. Tejral, Ch. Pilet, M. Kazanski. Brno, 1999. S. 309-326; *Кокowski А.* Передслов'янський горизонт знахідок з території масломенцької групи // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С. 110-119.

⁴⁴ *Kokowski A.* Rzymskie dzieje... S. 50. Ryc. 14; *Kokowski A.* O tak zwanych blaszanych fibulach z półokrągłą płytą na główce i rombowałą nóżką // Studia Gothica. Lublin, 1996. T. I. S. 153-184.

⁴⁵ *Kokowski A.* La fin de la civilisation de Wielbark ... S. 312. Ryc. 2.

⁴⁶ *Kokowski A.* "S"-formige Schlie?haken mit "Drachenkopfen" aus der Volkerwanderungszeit // Gentes, Regens und Rom. Auseinandersetzung-Anerkennung-Anpassung-Festschrift für Jaroslav Tejral zum 60. Geburtstag, Spisy Archeologickeho Ustavu AV ČR Brno / Red. J. Bouzek, H. Friesinger, K. Pieta, B. Komoroczy. 2000. T. 16. S. 237-243; Kontinuität und Diskontinuität der archaologischen Besiedlung in der jüngeren vorromischen Eisenzeit und in der römischen Kaiserzeit am Beispiel des Hrubieszow // Beckens, Spisy Archeologickeho Ustavu AV ČR Brno (у друці).

⁴⁷ *Kokowski A.* Rzymskie dzieje... S. 51. Ryc. 15.

⁴⁸ *Tautavičius A.* Taurapilio "kunigakiščio" kapas // Lietuvos Archeologija. 1981. T. V. Z. 2. S. 18-43; *Werner J.* Der Grabfund von Taurapilis, Rayon Utna (Litauen) und die Verbrbindung der Balten zum Reich Theoderichs // Archaologische Beitrage zur Chronologie der Volkerwanderungszeit. Bonn, 1977. S. 90.

⁴⁹ *Cynkałowski A.* Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. Tabl. XXV/1.

⁵⁰ *Borodziej T., Kokowski A.* Znaleziska wotywnie (?) na Lubelszczyźnie // WA. 1986-1990 (1991). T. LI. S. 223-224. Ryc. 1, 2.

⁵¹ *Kokowski A.* Rzymskie dzieje... S. 49. Ryc. 13c.

⁵² *Ivanovskij V., Kokowski A.* Nowe badania na cmentarzysku z młodszego okresu rzymskiego w Rakowcu na Podolu // Sprawozdania Archeologiczne. 1995 (1996). T. XLVII. S. 230. Ryc. 9.

⁵³ *Biborski M.* Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej // Materiały Archeologiczne. 1978. T. 18. S. 86-91.

⁵⁴ Ця проблема є набагато ширшого плану і вимагає опрацювання у контексті інших знахідок з території культур, пов'язаних із готами: *Kokowski A., Vinokur I.* Miecz z miejscowości Kudrynci na Podolu // Kultura Przeworska / Red. J. Gurba, A. Kokowski. 1997 T. 3. S. 257-264.

⁵⁵ Інформація від магістра Марціна Біборського з Інституту археології Ягеллонського університету в Кракові: *Biborski M., Kaczanowski P.* Późnorzymskie miecze z zachodniej Małopolski // Europa Barbarica, ćwierć wieku archeologii w Masłomęczu, Monumenta Studia Gothica. T. IV. S. 27-31.

⁵⁶ *Vang Petersen P.* Der Nydam-III- und Nydam-IV-Fund // Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den alteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II / Red. G. Bemann, J. Bemann. Neumunster, 1998. T. I. S. 249-251, 256-257.

⁵⁷ *Bemann J., Hahne G.* Waffenführende Grabinventare der jungeren romischen Kaiserzeit und Volkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde // Bericht der Romisch-Germanische Kommission. 1994 (1995). T. 75. S. 369.

⁵⁸ Про державу готів у Криму див: *Пиоро И.* Крымская Готия. Киев, 1990; *Wolfram H.* Die Goten von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Munchen, 1990. S. 25, 61, 87-91, 108, 262, 279; *Мацьвіńska М.* Die Volkerwanderung. Geschichte einer ruhelosen Epoche. Zurich, 1996. S. 95-98; *Айбабин А.* Этническая история ранневизантийского Крыма. Симферополь, 1999. С. 13-54, 91-170; *Kazanski M.* Les Goths (Ier-VIIe apres J.-C.). Paris, 1991. S. 84-87, 118-124.

⁵⁹ *Godłowski K.* Z badań nad rozprzestrzenieniem się Słowian w V-VII w. n. e. Krakow, 1979. S. 41-43; *Godłowski K.* Ziemie polskie w okresie wędrówek ludów. Problem pierwotnych siedzib Słowian // Barbaricum. Warszawa, 1989. S. 35; *Okulicz J.* Das Graberfeld von Wekllice zur Besiedlungsgeschichte des Weichseldeltaraums in der romischen Kaiserzeit // Archeologia. 1989 (1991). T. 40. S. 117; *Wolfram H.* Die Goten von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Munchen, 1990. S. 49.

⁶⁰ *Okulicz J.* Pradzieje Ziem Pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław, 1973. S. 476-491; *Okulicz J.* Próba identyfikacji archeologicznej ludów bałtyjskich w połowie pierwszego tysiąclecia naszej ery // Barbaricum. Warszawa, 1989. S. 90-95; *Nowakowski W.* Studia nad ceramiką zachodniobałtyjską z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharów na pustej nóżce // Barbaricum. Warszawa, 1989. S. 101-147;

Nowakowski W. Die Olsztyn-Gruppe (Masurgermanische Kultur) in der Volkerwanderungszeit das Problem ihrer chronologischen und territorialen Grenzen // Die spatromische Kaiserzeit und die fruhe Volkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa / Red. M. Mączyńska, T. Grabarczyk. Łódź, 2000. S. 168-180.

⁶¹ Faber G. Merowingowie i Karolingowie. Warszawa, 1994. S. 27-52.

⁶² Pietrzak M., Rożnowski F. Niezwykłe pochówki z późnego okresu rzymskiego z Pruszcza Gdańskiego, stanowisko 5 // Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin / Red. W. Nowakowski. Warszawa, 1996. S. 194, 198. Ryc. 4, 3-4; Kokowski A. Geschichte der Verbindungen der Goten mit den Sarmaten im Lichte der Untersuchungen der Masłomęcz-Gruppe und der Kulturen des Goten-Kreises // Kontakt-Kooperation-Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus / Red. C. Von Carnap-Bornheim. Neumunster, 2003. S. 275-302.

⁶³ Kokowski A. La fin de la civilisation de Wielbark... S. 316, 319. Ryc. 7; Kokowski A. Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises – ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderungen // Bericht der Romisch-Germanischen Kommission. 1997 (1999). T. 78. S. 730-731, 827.

⁶⁴ Okulicz J. Pradzieje Ziemi Pruskiej... S. 482. Ryc. 247b.

⁶⁵ Про історію цього народу: *Niezabitowska B.* Herulowie // Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. S. 271-274; *Kokowski A.* Starożytna Polska. Rozdział V.

⁶⁶ *Незабитковская Б.* От случайной находки до археологических раскопок – на примере истории открытия могильника в Улёве, воевод. Люблинское // Сучасні проблеми археології. С. 160; *Ejusd.* Ułow – historia wyłaniająca się z mroku lasu // ZOW. 2003. R. 58/1-4. S. 79-83; *Bagińska J., Niezabitowska B.* Katalog – Ułow // Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. S. 284-286.

⁶⁷ *Ilkj?r J.* Illerup Adal – ein archaologischer Zauberspiegel. Moesgard, 2002.

⁶⁸ *Bagińska J.* Wolica Brzozowa, Ldkr. Zamość, Woj. lubelskie. Zwei Hortfunde, eiserne Gegenstände // Die Vandalen... S. 441; *Ejusd.* Wolica Brzozowa, pow. zamojski, woj. lubelskie // Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. S. 327-329; *Kokowski A., Pokropek M.* Bug – rzeka która łączy. Dzieje rolnictwa Pobuża. Chełm, 2005. S. 27-28, 149. Ryc. 36-37.

⁶⁹ *Kokowsky E. i A.* Osadnictwo wczesnośredniowieczne w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową na tle osadnictwa grupy masłomeckiej z młodszego okresu rzymskiego. Zamość, 1987. S. 32. Ryc. 6.

⁷⁰ *Zakościelna A., Gurba J.* Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza na stanowisku 28 w Świerszczowie Kolonii, woj. zamojskie // Archaeoslavica / Red. M. Parczewski. 1993. T. 2. S. 7-24.

⁷¹ *Kuśnierz J., Urbański A.* Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza w Zubowicach stan. 35, pow. Zamość // Archaeoslavica / Red. M. Parczewski. Kraków, 1998. T. 3. S. 149-156.

⁷² На цій пам'ятці відкрито досить цікавий об'єкт з десятками т. зв. "глиняних хлібців". Дослідження проводилися зимою та весною 2005 р. експедицією Інституту археології Люблінського університету ім. М. Кюрі-Склодовської під керівництвом д-ра А. Закосцельної, за участю мгр. М. Пьотровського, М. Шелігі і Т. Вішневського, яким вдячний за інформацію про відкриття.

⁷³ *Godłowski K.* Pierwotne siedziby Słowian / Wybor pism pod red. M. Parczewskiego. Krakow, 2000.

⁷⁴ Влучне підсумування великої дискусії: *Parczewski M.* U źródeł Słowiańszczyzny // Słowianie w Europie wczesnego średniowiecza / Red. M. Miśkiewicz. Warszawa, 1998. S. 33-49; *Ejusd.* Badania nad kulturą wczesnosłowiańską // Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z konferencji “Dorobek archeologii i prehistorii ostatniego półwiecza” w Puszczykowie koło Poznania (27-30 października 1997 r.) / Red. M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski. Poznań, 2000. S. 413-421; *Ejusd.* Praojczyzna Słowian w ujęciu źródłoznawczym // Cień Światowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian / Red. A. Kokowski. Lublin, 2002. S. 23-70, а також тексти, що розміщені у збірці “Cień Światowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian”

⁷⁵ Детальніші роздуми на тему культуротворчої ролі готів у суспільному житті: *Kokowski A.* Rzecz o przyjaźni, czyli ćwierć wieku z archeologią w Masłomęczu (właściwie dla dorosłych). Lublin, 2004.

TWO BATTLES FOR HRUBIESZOW HOLLOW ON THE END OF OLD TIMES

Andrzej KOKOWSKI

Maria Curie-Skłodowska University of Lublin
Institute of Archaeology

The article is devoted lighting old history of Hrubieszow of hollow, located on the joint of Poland and Ukraine. On the basis of the archaeological openings the attempt of interpretation of history of development of separate region is carried out in a period the first half AD. In different time in these earths lived tribes of zarubyntsi, vandals, goths, geruls and in the end slaves. All ethnos left the financial track in history of this edge.. Ethnic composition of hollow during all this time and basic lines of his development is marked in the article. As the separate phenomenon in ethnic development of region is examined maslomentch group.

Key words: Hrubieszow hollow, vandals, geruls, goths, Masłomęcz group.

Переклад з польської Тараса Миляна

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2006

Прийнята до друку 20.04.2006